

МЕТОД УСНА ІСТОРІЯ У НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ РОБОТАХ З ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА УЧНІВ-ЧЛЕНІВ МАН УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ

Ігор КОЛЯДА, професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, доктор педагогічних наук

Уже п'ятий рік поспіль в умовах неоголошеної війни Росії проти України противник використовує інформаційну та ідеологічну зброю, маніпулює громадською свідомістю, перекручує не лише свогоденну інформацію, але й перекручує історію, приписує собі лише те, що було краще, а на нашу участь у спільному історичному минулому відводить негатив: «мазепинство» (у XVIII–XIX ст.), «буржуазний націоналізм» у XX ст., «коллабораціонізм» та «каральні експедиції» проти мирного населення, «нищення мирних євреїв та поляків» у роки Другої світової війни, тощо. В умовах, коли мільйони наших співвітчизників опинилися в полоні історичних міфів та зазнали впливу телевізійної пропаганди сусідньої держави, знання та об'єктивне вивчення історичного минулого, популяризація історичних та краєзнавчих знань набуває неабиякого значення.

Колись російський письменник Федір Достоєвський сказав: «У чесних – ворогів буває завжди більше, ніж у безчесних». Пропри, здавалося б, необхідність вироблення свого історичного міфу (це найпростіше для контрпропагандистського удару), ми все ж переконані у необхідності правдивого й об'єктивного висвітлення історії нашої держави та окремих її частин. У складних і переламних моментах історії держав і народів, наука завжди отримувала могутній імпульс для свого розвитку. Сьогодні ми можемо спостерігати, як науковці-ентузіасти винаходять засоби припинення кровотечі для наших солдатів, модернізують стрілецьку та артилерійську зброю, винаходять різні способи аеророзвідки, покращують зв'язок, відеоспестереження. Не стоять осторонь і вчені-гумантарії. Адже глибинна мета усякої війни – не кількісне знищення супротивника, а боротьба за його душі та свідомість. Краєзнавчі й історичні дослідження мають сьогодні підпорядковуватися національним інтересам, неодмінно враховувати наукову й суспільно-політичну актуальність на фактах героїзму Великих синів України. Молоде покоління українців треба виховувати сьогодні. В основі їхніх переконань мають бути закладені такі цінності, як справедливість, толерантність, повага до оточуючих, свобода слова та думок, вільні вибори та активна участь в управлінні державою та суспільством через громадські асоціації.

Учнівські дослідження, що представлені на історичній секції, мають досить широкий спектр. Предметом вивчення членів МАН України є:

- 1) біографії відомих персоналій краю;
- 2) джерелознавчі аспекти дослідження краю;
- 3) історії функціонування місцевих храмів, релігійних громад;
- 4) питання військової історії, зокрема часів двох світових воєн та сучасної війни на Сході України;
- 5) сторінки історії населених пунктів та регіонів у складні історичні періоди: Українська революція 1917–1920 рр., повоєнна відбудова 1945–1953 рр.;
- 6) розвиток занять та промислів жителів українських регіонів;
- 7) місцева архітектура та відображення значних епохальних подій у мистецьких творах, монументальних пам'ятках;
- 8) повсякденна історія;
- 9) історія родин.

Обрання і всебічне розкриття теми дослідницької роботи – лише частина успіху. В історичному, зокрема й краєзнавчому, дослідженні важливим є добір джерел, вміння їх аналізувати, перевіряти достовірність і повноту. Категорія «достовірність» є ключовою, коли ми говоримо про усну історію. Як писав один із головних теоретиків усної історії П. Томпсон: «Усна історія – це історія, вибудована довкола людей. Вона наповнює життям історію як таку і розширює її масштаб, дає можливість знайти героїв не лише серед вождів, а й серед безвісної більшості народу. Одне слово, вона допомагає людям повніше відчувати себе людьми. Усна історія змушує історика опуститися на землю з висоти історичних теорій і узагальнень до тих пересічних людських життів, які лежать в основі кожного узагальнення і кожної теорії» [2, 87]. Усна історія є складовою історичної науки, але, на відміну від неї, оперує не сухими документами, фактами і датами, а розглядає їх крізь призму людських долів, через емоційно-психологічне сприймання конкретною людиною тих чи тих подій в історичному контексті. Як метод історичної науки, усна історія: дає змогу зберегти свідчення безпосередніх учасників історичних подій, «маленьких людей», які в офіційних джерелах фігурують лише як статистичні одиниці, а часто й узагалі забу-

ті [3, 10]. Усна історія підтверджує, що свідчення і пам'ять звичайних людей мають історичне значення. Саме тому важливо інтегрувати усну історію у краєзнавчі дослідження, розглядаючи її як неодмінну складову історичного краєзнавства. Сучасне розуміння усної історії охоплює як процес усної передачі та запису спогадів, так і всі форми новостворених історичних документів, а також подальший аналіз отриманих першоджерел. Об'єктивне та всебічне дослідження історії краю, регіону, міста та села, вулиці, установи може бути здійснене на основі широкої джерельної бази. Будь-яка інформація, зібрана й зафіксована дослідником у процесі вербального спілкування з людьми у вигляді розповідей про історичне минуле, цитування тощо, є джерелами усної історії. Усна історія, як ділянка досліджень і метод збирання, зберігання й інтерпретації спогадів учасників подій минулого, є найдавнішим способом історичного дослідження. Це напрям історичного опису, що ґрунтується на використанні спогадів і особистих оцінок безпосередніх учасників чи очевидців описуваних подій; метод фіксації та опрацювання особливого різновиду історичних джерел – спогадів живих людей про пережиті події, збережені й доступні для наукового використання. Усна історія збирає усні спогади та особисті коментарі, що мають значення для історії, шляхом запису інтерв'ю. Однак інтерв'ю є усною історією лише тоді, коли воно записане, опрацьоване у певний спосіб, доступне в бібліотеці, архіві чи іншому сховищі або ж відтворене у відносно дослівній формі у вигляді публікації [1, 13].

За допомогою методів усної історії ми маємо можливість зібрати свідчення, погляди, оцінки рядових «творців історії», і тим самим зробити нехай маленький, але реальний крок до досягнення більш повного, адекватного знання про минуле [3, 11].

Джерела, отримані методом усної історії, застребувані для вивчення людської свідомості різних періодів і його трансформації, відображення в ньому тих чи інших історичних подій. Вони дають багатий матеріал для досліджень з історичної антропології, мікроісторії, історії ментальностей, історії повсякденності, історії приватного життя, історичної психології та інших історико-антропологічних напрямів.

Основною формою, за якою дослідники і, зокрема учні-члени МАН, отримують джерело усної історії є проведення інтерв'ю.

Під час проведення інтерв'ю ми радимо дотримуватися таких рекомендацій:

- провести попередню роботу з респондентом, заздалегідь ознайомити його з питаннями, щоб він зміг пережити первинну емоційну оцінку, продумати свою відповідь;

- створити емоційний фон розповіддю про важливість завдання, описати можливу аудиторію читачів створюваного тексту так, щоб респондент був натхнений значимістю поставленого перед ним завдання і постарався максимально відповідати вимогам інтерв'юера;

- скласти запитальник так, щоб запитання побічно перекривали одне одного і тим самим давали можливість перевірити ступінь щирості та об'єктивності розповіді респондента;

- під час опитування використовувати сучасні аудіотехнічні засоби, однак це не повинно бути нав'язливим. Найкраще підійде невеликий, що не кидається в очі, диктофон (смартфон), щоб респондент не відчував себе скутим перед мікрофоном або камерою, інакше він може бути нещирим;

- у процесі бесіди ставали НЕ навідні, а уточнювальні запитання, уникати нав'язування респондентові тих чи тих оцінок і стежити, щоб кожен виголошений ним факт був зрозумілий і витлумачений;

- під час розшифрування запису обов'язково проводити транскрибування, тобто позначати всі паузи, особливості реакції респондента, буквально відтворювати всі його слова і вирази, не піддаючи текст навіть граматичному редагуванню;

- під час розшифрування запису вказувати дату запису, дату розшифровки, хто створював запис і розшифровку, до електронного носія докладати роздруковку інтерв'ю на паперовому носії.

Типові помилки в науково-дослідних у роботах учнів-членів МАН України, що використовують усні джерела:

- шикарний та різноплановий матеріал у вигляді інтерв'ю не проаналізований повною мірою;

- зібраний усний матеріал є лише ілюстрацією для скомпільованих історичних праць, тоді як інтерв'ю та їхнє належне опрацювання в учнівському дослідженні могли б показати психологічний чи моральний стан «свідків історії», їх повсякдення, рівень сприймання подій;

- неповна паспортизація джерела, його фрагментарність;

- подвійне використання джерела – великі частини інтерв'ю у тексті роботи та відповідне дублювання в додатках;

- неупинне бажання «йти в поле» – кожен молодий дослідник усної історії сам хоче здобути собі джерело. Ми рекомендуємо в певних випадках користуватися вже зібраними чи навіть опублікованими джерелами краєзнавчих, етнографічних експедицій. За умови коректного посилання на походження джерела чи осіб, що доклали зу-

силі для їхнього збору – все виглядатиме дуже пристойно.

Використання методу усної історії стало вже однією із суттєвих складових робіт, які подають на Всеукраїнський конкурс науково-дослідних робіт з історичного краєзнавства члени регіональних відділень та центрів МАН України. У цьому контексті варто відзначити таких авторів та їхні роботи, як:

«Міграційні процеси на Миколаївщині у повоєнний період» (на прикладі с. Широколанівки Веселинівського району Миколаївської області) автор – *Олександр Ковалів*, учень 11 класу Широколанівської ЗОШ I – III ст. Веселинівської районної ради Миколаївської області, науковий керівник – *Павло Васильович Ковалів*, учитель історії Широколанівської ЗОШ I – III ступенів, науковий консультант *Валерій Валерійович Чернявський*, кандидат історичних наук, консультант секції історичного краєзнавства Миколаївського обласного територіального відділення МАН України). У роботі з використанням широкого кола спогадів очевидців висвітлено процеси депортації українців з Польщі та заселення Миколаївщини наприкінці 40-х протягом 50-х років ХХ ст., а також їхній вклад у формування соціально-економічних, демографічних особливостей етнічних спільнот заселених регіонів, зокрема с. Ландау (с. Широколанівки);

«Трансформація соціальних практик переселенців Закарзоння на теренах Дніпропетровщини» (на прикладі Томаківського району, автор – *Володимир Гончар*, учень 11 класу Томаківської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 2, науковий керівник – *Людмила Іванівна Стельмах*, учитель історії Томаківської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 2, науковий консультант – *Каяк С.* кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Дніпропетровського національного університету ім. Олеса Гончара). У роботі автором було розроблено анкети для опитування осіб, переселених з Польщі в УРСР у 1944–1946 рр., які сьогодні проживають у Томаківському районі Дніпропетровської області, та зібрано свідчення очевидців й учасників акції переселення українців з Польщі, що допомогло різнопланово висвітлити питання переселення українців на територію Томаківського району, яке раніше замовчувалося і не зафіксоване в офіційних документах;

«Українці на примусових роботах у Третьюму рейху» (за матеріалами Ковельського району Волинської області), автор – *Сергій Гарбарук*, учень 11 класу ООЗ «НВК «ЗОШ I–III ступенів – гімназія» смт Голоби» Ковельського району, науковий керівник *Олена Миколаївна Оришкевич*, учитель історії ООЗ «НВК «ЗОШ I–III ступенів – гімназія» смт Голоби» Ковельського району). У роботі ав-

тором на основі записаних інтерв'ю, аналізу спогадів розкрито політику депортації місцевого населення нацистською окупаційною владою, висвітлено дискримінаційний характер політики щодо робітників зі східних окупованих територій, проаналізовано процеси повернення оstarбайтерів на Батьківщину та охарактеризовано різні форми насильства, які застосовували до них уже органи та інституції радянської влади;

«Сталінські репресії в Ружинському районі Житомирської області. Доля людини крізь призму «червоного терору», автор – *Олександра Горпинич*, учениця 11 класу). У роботі на основі спогадів членів родини, односельців розкрито механізм організації «великого сталінського терору» на прикладі конкретної української селянської родини.

За матеріалами та спогадами очевидців з Березнівського району Рівненської області *Марія Зінчук* (учениця 11 класу) представила роботу «Нелегальне перевезення Біблії до нашого краю в часи панування тоталітарної системи (1960–1980 рр.)». У роботі зібрано усні свідчення учасників релігійного дисидентства, розкрито різні форми протистояння втручання радянської держави у внутрішній та духовний світ пересічного громадянина, мужність у боротьбі за право на свободу совісті. З-поміж методів дослідження М. Зінчук відводить провідне місце інтерв'юванню. Так, у першому розділі, подаючи характеристику джерел, авторка зазначає про використання свідчень учасника нелегального перевезення Біблій – Івана Дедука (свідчення були взяті авторкою особисто в 2017 р.). Загалом дослідницею в додатках роботи наведено інтерв'ю 9 осіб, які були безпосередніми учасниками цих подій (взяті автором та вчителем). Ці свідчення автор часто цитує в дослідженні та посилається на них. Методологія інтерв'ювання дотримана ґрунтовно: всі свідчення супроводжуються вичерпним оформленням (ПІБ, дата і місце народження, фото, підпис інтерв'ююваного з мокрою печаткою навчального закладу). Запитання ставились: про інших учасників перевезення Біблій; про способи нелегального транспортування Біблій; про поширення Біблій; про налагодження зв'язків із релігійними місцями в Центральній та Західній Європі; про особливі ситуації, релігійне життя та загальне становище на Рівненщині.

«З Україною в серці»: перший космонавт незалежної України Леонід Каденюк», автор – *Христина Лазар*, учениця 11 класу Колінковецького ЗНЗ I–III ступенів, Хотинського району, науковий керівник – кандидат історичних наук *Світлана Володимирівна Герегова*, доцент кафедри історії України, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. У науково-дослід-

ній роботі широко використано інтерв'ю двоюрідного брата космонавта, учителів та директора Клішковецької загальноосвітньої школи I–III ступенів імені Леоніда Каденюка *Анатолія Миколайовича Танащука* (1954 р. н.), мешканців с. Клішівці Хотинського району Чернівецької області, що дало змогу деталізувати та конкретизувати біографію Героя України зафіксувати дитячі та шкільні роки його життя, охарактеризувати сімейну атмосферу, риси характеру, які вирізняли його особистість серед однолітків с. Клішківці Хотинського району.

Усна історія стала важливою складовою роботи «Повсякденне життя населення Первомайщини у повоєнний час за матеріалами газети «Прибугський комунар», автор – *Поліна Козутенко*, 11 клас, науковий керівник – *Анатолій Анатолійович Погорелов*, кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії та археології історичного факультету МНУ ім. В. О. Сухомлинського. У процесі написання роботи авторкою було опитано старожилів міста та сіл Первомайщини: *Василя Семеновича Дмитраковського* (1936 р. н., жителя с. Кам'яний міст), *Максима Павловича Вороніча* (1928 р. н., жителя с. Мигія), *Марію Іванівну Спінатій* (1925 р. н., що у цей час проживає в місті Первомайську, а народжена в селі Кримка). Так, вільне інтерв'ювання значно доповнило інформацію газети «Прибугський комунар», яку аналізує авторка під час свого дослідження, та дало змогу дійти справедливого висновку про те, що «місцеві періодичні видання за часів радянської влади перебували під жорстким цензурним контролем та ідеологічним тиском, виступаючи інструментом пропаганди та агітації. За спогадами очевидців та окремими статтями газети впливає, що повсякденне життя населення в повоєнні роки було надзвичайно тяжким: гостро постала житлова проблема, відновлення роботи шкіл, медичних закладів. Разом з тим матеріали засвідчили, що дозвілля пересічних жителів Первомайщини було досить різноманітним (діяли гуртки, клуби, бібліотеки, спортивні секції, організовувались молодіжні вечори та кінолекторії)».

Методи усної історії та мікроісторії використано учнем 11 класу Радехівської спеціалізованої середньої школи з поглибленим вивченням іноземної мови *Романом Антоном* у написанні дослідження «Радехівський період діяльності *Левка Лук'яненка* (серпень 1958 – травень 1959 рр.): між пропагандистом райкому партії та підпільною організаційною роботою», науковий керівник – *Ігор Ярославович Гілевич*, асистент кафедри етнології Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидат історичних наук. Так, автором виокремлено групу джерел – особисто записаними ним інтерв'ю

у листопаді 2018 р. спогади жителів району, які спілкувались з *Л. Лук'яненком* (*Володимира Андрійовича Матіящука* 1945 р. н., м. Радехів Львівської області та *Євгенії Шмуль*, 1932 р. н., с. Криве Радехівського району Львівської області).

Цікавою з погляду реконструкції атмосфери радянського суспільства в умовах кризи радянської моделі у 1970–1980 рр. є дослідження учня 11 класу *Дениса Гавриленка* «Реакція населення Центральної України на суспільно-політичні події в Чехословаччині 1968 р.» (Бобринецьке навчально-виховне об'єднання «Навчально-виховний комплекс «Гімназія – загальноосвітня школа I–III ступенів № 1» Бобринецької міської ради Кіровоградської області). У роботі застосовано метод наративного, відкритого та напівстандартизованого інтерв'ю з колишніми студентами *Г. Дубова*, засудженого в 1969 р. за антирадянську діяльність.

Отже, застосування методу усної історії є цілком виправданим в історичній науці та з успіхом використовується як у фундаментальних дослідженнях, так і учнівських науково-дослідних роботах. Для досягнення кращого результату ми рекомендуємо учням-конкурсантам, приступаючи до написання наукової роботи із застосуванням методу усної історії, спочатку ознайомитися із методологічною літературою, прийомами використання інтерв'ю, способами аналітичного узагальнення отриманого матеріалу. Поява науково-дослідних учнівських робіт з історичного краєзнавства в системі МАН України, у яких використані усні джерела, свідчить про якісне наповнення цієї сфери учнівської дослідницької та творчо-пошукової діяльності. Проте основною проблемою учнівських усноісторичних досліджень залишається інтерпретація записаних інтерв'ю, відсутність належного наукового консультування. Разом з тим, спрямованість юних дослідників історії України, історичного краєзнавства на адекватну реконструкцію минулого є важливою для переосмислення тоталітарного спадку та творення нового гранд-наративу, олюдненню сторінок історичного минулого, для формування науково-дослідницьких компетентностей, що має сприяти формуванню історичного мислення, критичного осмислення реальностей сучасного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кісь О.* Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади / *Оксана Кісь* // *Україна Модерна*. – Львів; Київ, 2007. – Ч. 11 – С. 7–21.
2. *Томпсон Пол.* Голос прошлого. Усна історія / *П. Томпсон*; пер. с англ. – М. : *Весь Мир*, 2003. – 368 с.
3. *Пастушенко Т.* Метод усної історії та усноісторичні дослідження в Україні // *Історія України*. – Київ 17–18 (657–658), травень, 2010. – С. 10–15.